4-SINF O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA OCHIQ SAVOLLAR ORQALI O‘QUVCHILARNING DIVERGENT FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH

To‘xtaxo‘jayeva Shaxnoza Muhammadumar qizi
Ziyokor International school
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23193937

ANNOTATSIYA. Tezisda ochiq savollarning o‘quvchilar divergent fikrlashini rivojlantirishdagi imkoniyatlari savol tuzilishi, muqobil taxminlar hosil qilish va o‘quvchining mustaqil savol yaratishi bilan bog‘liqlikda tahlil qilinadi. O‘zbekiston boshlang‘ich ta’limidagi o‘quv dasturi yangilanishlari nuqtayi nazaridan savolning tashqi shakli bilan uning fikrlashga qo‘yadigan talabi o‘rtasidagi farq ochib beriladi. O‘zbek tilidagi savollarda yashirin baho, yo‘naltiruvchi ifoda va murakkab sintaktik tuzilmalarning javoblar xilma-xilligiga ta’siri muhokama qilinadi. Savollarni qayta tuzish, javoblarni mazmuniy yo‘nalishlarga ajratish, fikrlash uchun vaqt berish va o‘quvchilar savollaridan darsda foydalanishga doir metodik tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: ochiq savol, divergent fikrlash, o‘qish savodxonligi, savol yaratish, muqobil taxmin, mazmuniy xilma-xillik, savol tuzilishi, boshlang‘ich ta’lim.

O‘zbekiston boshlang‘ich ta’limida o‘quvchi faolligini oshirish masalasi uning darsdagi ishtirokini mazmunan boyitishni talab qiladi. O‘qish savodxonligi darsida bu vazifa o‘quvchining qancha savolga javob bergani bilangina emas, qanday fikrlash harakatlarini bajargani bilan bog‘liq. Matndagi ma’lumotni topish, sababni tushuntirish va bir vaziyat yuzasidan turli taxminlar ishlab chiqish bir-biridan farqlanadigan faoliyatlardir. Shuning uchun divergent fikrlashni rivojlantirishda savollar sonidan ko‘ra, ularning muqobil fikr hosil qilish imkoniyatini aniqlash muhimdir.

UNICEFning 2026-yil 18-avgustdagi axborotida O‘zbekistonda yangi Milliy o‘quv dasturi doirasi taqdim etilgani, unda aniq o‘quv maqsadlari, kompetensiyaviy yondashuv va bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llashga e’tibor kuchaytirilgani qayd etilgan [1]. Ushbu yo‘nalishdan kelib chiqib, o‘qish darsidagi savollarni o‘quvchining mustaqil izlanishini tashkil etadigan vosita sifatida loyihalash mumkin. Bu metodik xulosa islohotning barcha sinflarda bir xil natija berganini anglatmaydi; u yangi o‘quv maqsadlarini darsdagi faoliyatga aylantirish imkoniyatini ifodalaydi.

Tezisning maqsadi ochiq savollar orqali divergent fikrlashni rivojlantirishning savol tuzilishi va o‘quvchi tashabbusi bilan bog‘liq jihatlarini asoslashdan iborat. Ishda milliy metodik adabiyotlar, O‘zbekistondagi ta’lim yangilanishlariga oid rasmiy axborot va savol berish bo‘yicha tadqiqotlar qiyosiy tahlil qilindi. Pedagogik tajriba o‘tkazilmagan; quyidagi tavsiyalar nazariy-metodik takliflar sifatida taqdim etiladi.

Mazkur tadqiqotda divergent fikrlash matnga oid bir vaziyat yoki muammo yuzasidan mazmunan farqlanuvchi taxminlar va yechim yo‘nalishlarini ishlab chiqish jarayoni sifatida talqin qilinadi. Uning o‘qish faoliyatidagi ko‘rinishi javoblarni ko‘paytirish bilan cheklanmaydi. Bir fikrni boshqa so‘zlar bilan takrorlash yangi yo‘nalish hosil qilmaydi. Masalan, qahramonning kechikishini “vaqtida chiqmagan”, “erta yo‘lga tushmagan” va “kech jo‘nagan” deb tushuntirish mazmunan yaqin javoblardir. Kechikishni transportdagi to‘siq, boshqa kishiga yordam berish yoki vaqtni noto‘g‘ri rejalashtirish bilan izohlash esa turli sababiy yo‘nalishlarni ifodalaydi.

Ochiq javob talab qiladigan har bir savol divergent fikrlashga yo‘naltirilgan bo‘lavermaydi. “Hikoyaning asosiy mazmunini tushuntiring” savoli erkin bayon talab qiladi, ammo muqobil fikr

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yaratishni majburiy qilmaydi. “Qahramonning bu qarorini qanday turli sabablar bilan tushuntirish mumkin?” savoli esa ehtimoliy izohlar maydonini ochadi. Demak, savolning ochiqligi javob shakliga, divergent yo‘nalishi esa undan talab qilinadigan fikrlash harakatiga tegishlidir. Ushbu farqni hisobga olish o‘qituvchiga savolning darsdagi vazifasini aniq belgilashga yordam beradi.

O‘zbek tilida savol tuzishda undagi yashirin bahoga e’tibor qaratish zarur. “Qahramon nega noto‘g‘ri ish qildi?” savoli uning harakatini oldindan salbiy baholaydi. “Qahramonning qarori kimga qanday ta’sir ko‘rsatdi?” savoli esa oqibatlarni turli ishtirokchilar nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqishga imkon beradi. Xuddi shuningdek, “Bu voqea bizga qanday yaxshi fazilatni o‘rgatadi?” savoli muhokamani oldindan belgilangan tarbiyaviy xulosaga yaqinlashtiradi. “Bu voqeadan turli qahramonlar qanday xulosa chiqarishi mumkin?” savoli esa qarashlar xilma-xilligini yuzaga chiqaradi.

Mazkur yondashuv O‘zbekiston boshlang‘ich ta’limidagi tarbiyaviy maqsadlarni mazmunli muhokama bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. O‘quvchi hurmat, mas’uliyat yoki hamjihatlik haqida tayyor hukmni aytishdan tashqari, ularning muayyan vaziyatda qanday namoyon bo‘lishini o‘rganadi. Bunda qahramon xatti-harakatini turlicha tushuntirish uning har qanday qarorini ma’qullash degani emas. Sabablarni aniqlash bilan axloqiy baholashning vazifalari farqlanadi: avval ehtimoliy motivlar ko‘rib chiqiladi, keyin oqibatlar asosida munosabat bildiriladi.

Ochiq savollarning til jihatidan tushunarliligi ham muhimdir. Bir jumlada bir nechta shart, sabab va taqqoslash talabini birlashtirish o‘quvchining savol mazmunini anglashini qiyinlashtirishi mumkin. Shu sababli “Agar qahramon boshqacha qaror qilganida, voqea qanday o‘zgarardi va bu o‘zgarish boshqa ishtirokchilar uchun qanday natija berardi?” savolini ketma-ket ikki savolga ajratish maqsadga muvofiq. Dastlab voqeaning o‘zgarishi, keyin uning oqibatlari muhokama qilinadi. Bu usul fikrlash talabini saqlagan holda, til yuklamasini kamaytiradi.

Savollarni bir vaziyatga turli yo‘nalishlardan murojaat qiladigan tarzda tuzish mumkin. Masalan, kutubxonadan olingan kitobni vaqtida qaytara olmagan qahramon haqidagi matn asosida “Bunga qanday sabablar bo‘lishi mumkin?”, “Qahramon vaziyatni qanday yo‘llar bilan hal qilishi mumkin?” va “Kutubxonachi yana nimalarni bilishni istagan bo‘lardi?” savollari beriladi. Bu savollar sabab, yechim va yetishmayotgan axborotni izlash kabi turli fikrlash vazifalarini tashkil etadi. Misol metodik tushuntirish uchun tuzilgan bo‘lib, amaldagi darslikdan olingan parcha sifatida taqdim etilmaydi.

Savolning divergent imkoniyatini kuchaytirish uchun shartlardan birini o‘zgartirish usulidan foydalanish mumkin. “Agar qahramon yolg‘iz bo‘lmaganida nima o‘zgarardi?”, “Agar yordam berish uchun vaqt kam bo‘lganida qanday yo‘llar qolardi?” kabi savollar bir vaziyatni turli sharoitlarda ko‘rib chiqishga undaydi. Bunda o‘quvchi javobini o‘zgartirishga sabab bo‘lgan shartni tushuntirishi kerak. Shunday qilib, muqobil fikr tasodifiy taxmin bo‘lib qolmay, vaziyatning muayyan xususiyati bilan bog‘lanadi.

O‘zbekiston boshlang‘ich ta’lim metodikasida o‘quvchilarning savol tuzishiga oid asoslar mavjud. K. Qosimova va hammualliflarning darsligida hikoya mazmuni yuzasidan o‘quvchilarning savollar tuzishi matn ustidagi ish turlaridan biri sifatida keltiriladi [2]. Ushbu metodik imkoniyatni rivojlantirishda o‘quvchini tayyor savolga javob beruvchi ishtirokchi bilan bir qatorda, muhokama yo‘nalishini belgilovchi savol muallifi sifatida ham faoliyatga jalb etish mumkin.

B. Rosenshine, C. Meister va S. Chapman tomonidan olib borilgan tadqiqotlar sharhida o‘quvchilarni matn yuzasidan savol yaratishga o‘rgatish matnni tushunish natijalariga ijobiy ta’sir ko‘rsatgani aniqlangan [3]. Ushbu dalil savol yaratishni o‘qish strategiyasi sifatida qo‘llashni qo‘llab-quvvatlaydi. Biroq matnni tushunishdagi o‘sish divergent fikrlash ham rivojlanganini o‘z-o‘zidan isbotlamaydi. Divergent yo‘nalishni ta’minlash uchun o‘quvchi yaratgan savol turli javoblar, taxminlar yoki qarashlarni yuzaga chiqarishi alohida talab sifatida belgilanadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Amaliy jihatdan o‘quvchilarga bir matn asosida ikki xil savol yaratish taklif etilishi mumkin: javobi matnda aniq berilgan savol va bir nechta asoslangan javobga imkon beradigan savol. Keyin ular savollarni qiyoslab, qaysi biri yangi fikr izlashni talab qilishini tushuntiradi. Masalan, “Qahramon qayerga bordi?” savoli axborotni topishga xizmat qiladi; “Qahramon shu joyga borishdan oldin yana kim bilan maslahatlashishi mumkin edi?” savoli muqobil imkoniyatlar izlashga yo‘naltiriladi. Ushbu taqqoslash o‘quvchining savol maqsadini anglashiga yordam beradi.

Ochiq savoldan keyingi o‘qituvchi harakati ham javoblarning xilma-xilligiga ta’sir qilishi mumkin. Dastlabki javobdan so‘ng darhol “to‘g‘ri” deb yakunlash boshqa taxminlarni izlash ehtiyojini kamaytirishi ehtimoli bor. “Yana qanday sabab bo‘lishi mumkin?” yoki “Boshqa yo‘nalishdagi izohni kim taklif qiladi?” kabi davom ettiruvchi savollar esa fikr maydonini kengaytiradi. Bunda o‘qituvchi barcha javoblarni qabul qilish bilan cheklanmay, ularning bir-biridan mazmunan qanday farq qilishini aniqlashtiradi.

Fikrlash uchun vaqt ajratish savol berish jarayonining muhim jihatidir. M. B. Rowe savoldan keyingi va o‘quvchi javobidan keyingi kutish vaqtlarini alohida ko‘rib chiqadi [4]. O‘qish darsiga tatbiqan bu farq o‘quvchiga dastlabki javobni tayyorlash uchun ham, aytgan fikriga qo‘shimcha kiritish uchun ham imkon berish zarurligini ko‘rsatadi. Kutish davomiyligini barcha vaziyatlar uchun bir xil belgilash o‘rniga, savolning murakkabligi va o‘quvchilarning ehtiyojiga moslashtirish maqsadga muvofiq.

O‘zbekiston maktablari uchun metodik materiallarda savol namunalari bilan birga ularning vazifasini ko‘rsatish foydalidir. “Sabablar xilma-xilligini izlash”, “oqibatlarni turli ishtirokchilar uchun ko‘rib chiqish” yoki “vaziyatga yangi shart kiritish” kabi izohlar o‘qituvchiga savolni boshqa matnlarga moslashtirish imkonini beradi. Kasbiy rivojlanish mashg‘ulotlarida savollar sonini ko‘paytirishdan ko‘ra, bir savolning qanday javoblarni yuzaga chiqarganini tahlil qilishga e’tibor qaratish mumkin. Bu taklif PF-134-son Farmonda belgilangan o‘qituvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishi yo‘nalishi bilan metodik jihatdan uyg‘unlashadi [5].

Tadqiqot uchun kuzatuv birligi sifatida savol va undan keyingi javoblar ketma-ketligini olish taklif etiladi. Tahlilda javoblar soni, mazmunan farqlanuvchi yo‘nalishlar, o‘quvchi tashabbusi bilan berilgan yangi savollar va boshqa javob ta’sirida o‘zgargan taxminlar qayd etilishi mumkin. Javoblarning uzunligi yoki qo‘l ko‘targanlar soni divergent fikrlashning yetarli ko‘rsatkichi hisoblanmaydi. Bir o‘quvchi ko‘p gapirishi, ammo bitta yo‘nalishni takrorlashi mumkin; qisqa javob esa yangi sabab yoki muqobil yechimni ifodalashi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, 4-sinf o‘qish savodxonligi darslarida ochiq savollarning divergent fikrlashga xizmat qilishi ularning mazmuniy tuzilishi va qo‘llanish usuliga bog‘liq. Savoldagi yashirin bahoni kamaytirish, bir vaziyatni turli shartlarda ko‘rib chiqish, o‘quvchilarga savol yaratishni o‘rgatish va javoblar o‘rtasidagi mazmuniy farqlarni aniqlash muhim metodik yo‘nalishlardir. O‘zbekiston boshlang‘ich ta’limida bu usullarni o‘zbek tilining ifoda imkoniyatlari, milliy metodik tajriba va yangilanayotgan o‘quv maqsadlari bilan uyg‘unlashtirish mumkin. Ularning divergent fikrlashga ta’sirini tasdiqlash uchun keyingi tadqiqotlarda savol–javob jarayonlarini muntazam kuzatish va qiyosiy tahlil qilish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNICEF Uzbekistan. National Education Milestone: New National Curriculum Launched to Achieve a World-Class Education for About 7 Million Learners in the Republic of Uzbekistan**.** 18 August 2026.
2. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi**.** Toshkent: Noshir, 2009. 352 b.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

3. Rosenshine B., Meister C., Chapman S. Teaching Students to Generate Questions: A Review of the Intervention Studies**.** Review of Educational Research. 1996. Vol. 66, No. 2. P. 181–221.
4. Rowe M. B. Wait Time: Slowing Down May Be a Way of Speeding Up! Journal of Teacher Education. 1986. Vol. 37, No. 1. P. 43–50.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni. 2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida**.**

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.